

ӨОЖ 8.82.03.

FTAMP 17.07.29

<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.2-04>

Г.Ж. Пірәлі¹, Д.А. Қонаев², Ш.М. Әмірбаева³

^{1,2,3}М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹piraliev58@mail.ru, ²diar.konayev@gmail.com, ³samirbaeva@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-2645-0918, ²0000-0003-0355-5514, ³0000-0002-3168-6020

РЕСЕЙ МҰРАҒАТТАРЫНДАҒЫ МҰХТАРТАНУ: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ҒЫЛЫМИ ДИСКУРС

Аңдатпа. Мақалада Мұхтар Әуезовтің өмірі мен көркем прозасының, әсіресе «Абай жолы» роман эпопеясының жазылу барысы, оның орыс тіліне аударылу тәжірибесінің ХХІ ғасырдағы Ресей әдеби, мәдени, көркем сынында көрініс табуы, оларды әлемдік және одақтық көркемдік кеңістікте насихаттау, жариялау, талқылау, таныту мәселелері қарастырылған. Көрнекті суреткер, академик М.Әуезов жазған «Абай жолының» орыс тіліне аударылып, жариялануы ресей әдебиеттануында қызу талқыға түсуі, оның әдеби және саяси себеп-салдарына, оларды ұйымдастырудағы көрші ел әдебиетшілері мен сыншыларының шығармашылық және ғылыми әдістеріне талдау жасалды. Сондай-ақ ұлы суреткердің Абай туралы философиялық ойлары, шығармашылық мақсаты, бейнелеу тәсілдері барысындағы ізденістері мен суреткерлік шеберліктеріне орыс әдебиеттанушыларының бүгінгі көзқарастарына, бағаларына түрлі мақсаттағы, саяси, әдеби, ғылыми танымдарына, арнайы, мақсатты түрде жүргізілген жүйелі жұмыстарына ғылыми, әдебиеттану ғылымының кәсіби талабы бойынша теориялық тұрғыдан интерпретация жасалды. Осы күнге дейін бұл тақырып жан-жақты әрі түбегейлі зерттеле қойған жоқ. Және соңғы жылдары, әсіресе тәуелсіздік тұстары орыс әдебиетінде көптеген жарық көрген ғылыми зерттеулер, тарихи танымдық туындылар, өзге де архивтік құжаттар негізінде тың материалдар табылып, бұрынғы мәтіндерге беймәлім мұралар қосылып, жана көзқарастар, тың сараптамалар жасалауға мүмкіндіктер ашылып отыр. М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығына қатысты тың тарихи және әдеби деректер табылып, үлкен мәдени, әдеби дискурстарға дәнекер болуда. Жазушының «Абай жолы» романының тағдыры бойынша көптеген ғылыми зерттеу жұмыстар, монографиялар, танымды туындылар, тарихи құжаттар т.б. жарық көрді. Қазіргі технология заманының талабына сай әр түрлі ақпараттық электрондық арналар мен порталдардағы ақын өмірі мен шығармашылығына қатысты сенімді-сенімсіз ресурстар мазмұны М.Әуезов негізін қалап кеткен абайтану саласындағы мәңгілік мәтіндермен, тұрақты канондармен, ғылыми тұжырымдармен, тарихи деректермен салыстырмалы аспектіде қарастырылды. Мақалада М.Әуезовтің «Абай жолы» романындағы ақын бейнесінің көркем образына орыс әдебиетінде берілген бағаға бүгінгі көзқарас тұрғысынан салыстырмалы-салғастырмалы талдау жасалды. Нәтижесінде М.Әуезовтің ғылыми зерттеу еңбектері мен роман эпопеясындағы тарихи және көркем шындықтардың бір-бірімен тығыз үйлесімділігі, рухани үндестігі негізсіз еместігі, олардың орыс әдебиеттануында зерттелуінде, талқылануында саяси астар алып, ұлттық сөз өнеріндегі өнегелі тұстары өзгеше өң алып, көбінде бұрмаланып баға берілгені, талдаулардағы кеткен кемшіліктер бүгінгі ғылыми талап негізінде айқындалды.

Алғыс: Бұл мақала BR18574216 «Уақыт пен кеңістіктегі мәдени құндылықтар транзиті» атты нысаналы-бағдарламалық қаржыландыру аясында орындалды.

Кілт сөздер: әдеби байланыс, тарихи шындық, көркем шындық категориялары, мұрағат, Ресей, теория, тарих, дискурс.

G. Zh. Pirali¹, D.A. Kunaev², Sh. M. Amirbayeva³

^{1,2,3} M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹piralieva58@mail.ru, ²diar.konayev@gmail.com, ³samirbaeva@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-2645-0918, ²0000-0003-0355-5514, ³0000-0002-3168-6020

Mukhtar studies in russian archives: history, theory, scientific discourse

Abstract. Russian Russian literary, cultural, and artistic criticism of the XXI century, issues of their publication, discussion, and presentation in the world and union art space are considered in the article. The course of writing the life and fiction of Mukhtar Auezov, especially the epic novel «The Way of Abai», the reflection of the experience of its translation into Russian in the Russian literary, cultural, and artistic criticism of the XXI century. Translation into Russian and publication of «The Way of Abai», written by an outstanding artist, academician M. Auezov, actively discussed in Russian literary studies, analyzed his literary and political causes, creative and scientific methods of their organization by literary critics and critics of neighboring countries. As well as the philosophical thoughts of the great artist about Abai, the creative goal, searches and artistic skills in visual techniques were theoretically interpreted according to the professional requirements of scientific, literary science to modern views, assessments of Russian literary critics of various purposes, political, literary, scientific knowledge, special, purposeful systematic work. Until now, this topic has not been studied comprehensively and radically. And in recent years, especially on the basis of scientific research, historical and educational works, and other archival documents published in Russian literature, new perspectives and new opportunities for expertise have opened up. New historical and literary facts concerning the life and work of M. Auezov have been discovered, and he becomes a link with great cultural and literary discourses. According to the fate of the writer's novel «The Way of Abai», many scientific research papers, monographs, educational works, historical documents, etc. have been published. The content of reliably unreliable resources concerning the poet's life and work on various electronic information channels and portals that meet the requirements of modern technologies was considered in a comparable aspect with eternal texts, stable canons, scientific conclusions, historical data in the field of Abai studies, which were laid down by M. Auezov. The article makes a comparative analysis from the current point of view of the evaluation of the poet's artistic image in M. Auezov's novel «The Way of Abai» in Russian literature. As a result, M. Auezov's research works and historical and artistic realities in the Romance epic are unreasonable, spiritual harmony is unreasonable, political overtones in their study, discussion in Russian literary studies, moral aspects in the national art of words have received a different background, largely distorted assessments, missed shortcomings in the analysis are revealed on the basis of modern scientific requirements.

Acknowledgments: This article was carried out within the framework of the targeted financing of the BR18574216 program "Transit of cultural values in time and space".

Keywords: literary communication, historical reality, categories of artistic reality, archive, Russia, theory, history, discourse.

Г.Ж. Пирали¹, Д.А. Кунаев², Ш.М. Амирбаева³

^{1,2,3} Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

E-mail: ¹piralieva58@mail.ru, ²diar.konayev@gmail.com, ³samirbaeva@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-2645-0918, ²0000-0003-0355-5514, ³0000-0002-3168-6020

Мухтароведение в российских архивах: история, теория, научный дискурс

Аннотация. В статье рассматривается ход написания жизни и художественной прозы Мухтара Ауэзова, особенно эпопеи романа «Путь Абая», отражение опыта его перевода на русский язык в русской литературной, культурной, художественной критике XXI века, вопросы их пропаганды, публикации,

обсуждения, представления в мировом и союзном художественном пространстве. Перевод на русский язык и публикация «Путь Абая», написанного выдающимся художником, академиком М. Ауэзовым, активно обсуждались в российском литературоведении, анализировались его литературные и политические причины, творческие и научные методы их организации литературоведами и критиками соседних стран. А также философские мысли великого художника об Абае, его творческая цель, поисков и художественных умений в процессе изобразительных приемов, а также представления русских литературоведов о современных взглядах на различные цели, политические, литературные, научные познания, специальные, систематическая целенаправленная работа была теоретизирована в соответствии с профессиональными требованиями научной, литературоведческой науки. До сих пор эта тема не изучалась всесторонне и радикально. И в последние годы, особенно на основе научных исследований, историко-познавательных произведений, других архивных документов, опубликованных в русской литературе, открываются новые перспективы, новые возможности для экспертизы. Были обнаружены новые исторические и литературные факты, касающиеся жизни и творчества М. Ауэзова, и он становится связующим звеном с большими культурными, литературными дискурсами. По судьбе романа писателя «Путь Абая» опубликовано множество научно-исследовательских работ, монографий, познавательных произведений, исторических документов и др. Содержание ресурсов, касающихся жизни и творчества поэта на различных информационных электронных каналах и порталах, отвечающих требованиям современности технологий, рассматривалось в сопоставимом аспекте с текстами, устойчивыми канонами, научными выводами, историческими данными в области абаеведения, которые заложил М. Ауэзов. В статье сделан сравнительный анализ с сегодняшней точки зрения оценки художественного образа поэта в романе М. Ауэзова «Путь Абая» в русской литературе. В результате научно-исследовательские работы М. Ауэзова и исторические и художественные реалии в роман-эпопее неразумны, духовная гармония неразумна, в их изучении, обсуждении в русском литературоведении политический подтекст, нравственные аспекты в национальном искусстве слова получили различный фон, во многом искаженные оценки, упущенные недостатки в анализе выявлены на основе современных научных требований.

Благодарность: данная статья выполнена в рамках целевого финансирования программы BR18574216 «Транзит культурных ценностей во времени и пространстве».

Ключевые слова: литературная коммуникация, историческая реальность, категории художественной реальности, архив, Россия, теория, история, дискурс.

1 Кіріспе (Пірәлі Г.).

М. Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясы тек Қазақстанда ғана емес шетелдерде де кеңінен танымал туынды. Роман жазылып, жарияланған 1942-47 жылдарындағы алғашқы нұсқалары және тап сол кезеңдерде жазушының өзінің тікелей араласуымен, қадағалап бақылауымен орыс тіліне тез арада тәржімеленіп жариялануы, автор туралы аңызға бергісіз аңыз әңгімелердің әдеби ортада кеңінен орын алуы шын мәнінде өзге ұлттардың әдебиетіне шекеден қарайтын орыс сыншыларын елеңдетпей қоймады. Шетелдік әріптестері тарапынан бұл роман-эпопеяға жоғары баға берілуі де қазақ қаламгерлері мен қатар кейбір орыс жазушыларының да қызғанышын тудырғаны белгілі. Әсіресе 1950-2000 жылдар аралығында әлемдік баспасөз беттерінде М.Әуезовтің «Абай жолы» романы туралы көптеген мақалалар жазылды. Бір роман және бір ғана қазақ қаламгерінің туындысы жөнінде жылы пікірлердің жазылуы сол кезең үшін үлкен жетістік болатын. Мәселен, «Мир Ауэзова» (Маданова, Машакова, Кунаев, Салкынбаев, 2004: 212) деген жинақта жарияланған белгиялық жазушы Жорж Буйонның «Абай и Ауэзов, что есть в мире сильнее слов?», венгриялық Е.Фехер Палдың «Восток без мифов (Заметки по поводу пятой встречи афро-азиатских писателей), Йозеф Торманың «Серый лютый и образ волка в тюркский легенда», неміс жазушысы Альфред Курелланың «Судьба в сердце Азии», испандық

Федерико Майордың «Гений современности» т.б. деген еңбектеріндегі аса жоғары бағалаулар М.Әуезовтің әлем әдебиетіндегі алар тарихи орнын айқындары ақиқат. Шетелдік көркем сында М.Әуезов әлемдік әдебиеттің үздік үлгілерінің дәстүрін, көркемдік ерекшеліктерін терең игере отырып өзінің ұлттық табиғатын толықтай сақтап, қазақтың сөз өнерін жаңа биікке көтергені ерекше аталып өтеді. М.Әуезовті қазақ әдебиеті мен мәдениетінің шырқау биігіндегі көркем ойдың көрнекті өкілі және ұлттық әдебиеттану ғылымының іргетасын қалаушы ретінде таныған орыс ойшылдары мен ғалымдары, әдебиетшілері мен сыншылары шетелдік әріптестерінің пікірлерін жалғастыра білді. «Абай жолы» романында қазақтың қоғамдық, адамгершілік, эстетикалық, интеллектуалдық өмірінің көркем шежіресін суреткерлік шеберлікпен кәсіби деңгейде жазған М.Әуезовтің қаламгерлік қасиеті кімді де қайран қалдырмай қоймады.

2 Материалдар мен әдістері

2.1 Зерттеу әдістері (Әмірбаева Ш.).

Қазақ халқының рухани өмірінің, дала даналығының, философиясының, психологиясының энциклопедиясы атанған бұл кең ауқымды, терең мазмұнды шығармада М.О.Әуезов төл тарихымыздың көнеден келе жатқан мәдени құндылықтарын толықтай әрі кең ауқымда көрсете білуімен де ерекшеленді. Мақалада ғылыми-әдеби талдау, саралау, жүйелеу тәсілдері қолданылды.

2.2 Материалға сипаттама (Пірәлі Г., Қонаев Д.).

Зерттеу жұмысында Ресей әдебиеттанушылары мен сыншыларының, журналистерінің тәуелсіздік тұсында жарияланған еңбектері негізге алынды. Бұрындары жазушы мұрағатында болмаған кейінгі жылдары ресей архивтерінен табылып, әдеби айналымға енген мәтіндер алғаш рет өзара салыстырылып, тарихи типологиялық әдістер арқылы айқындалды. Қазақ әдебиеттануындағы мұхтартану мәселесінің әлемдік және ТМД елдері әдебиеттануында қандай бағытта зерттеліп, бағаланып жүргені тарихи-салыстырмалы әдістері бойынша жүргізілді. Ғылыми зерттеуде М.Әуезовтің ғылыми, эстетикалық танымдары, көркемдік әлемі «Абай жолы» романының аударылу тарихы төңірегіндегі ресей әдебиетшілерінің бағалауы бойынша берілді. Мақалада тәуелсіздік кезеңінде ресей басылымдарында жарық көрген еңбектердегі жетістіктер мен кемшіліктер талданып, әдеби байланыс мәселелері кеңінен сөз етілді. Әуезов ең алдымен ұлттық сөз өнеріндегі барлық құндылықтарды терең мағыналық контекстерге, көркемдік сөзге, эстетикалық дискурске айналдыра алды. Бұрындары бұйығы, бөтен жұртқа ашыла қоймаған қазақ деген ұлттың бар екендігін, оның тамыры тереңге кеткен көркем сөз өнері, әдебиеті мен мәдениеті, өзіндік өрнегі жоғалмаған болмыс-бітімі, салт-дәстүрі бар екендігін айдай әлемге ашық және жоғары мазмұнда таныта әрі мойындата келуінің өзі үлкен құбылыс, рухани төңкеріс болғаны да мәлім. Ал әдебиеттің әлем халықтарының өзара түсінуінің алтын тетігі, маңызды кілті екендігін ескерсек, өзінің осы кезге дейін «жабайы» саналып келген халқын, оның өмірі мен тіршілігін, ең бастысы ішкі табиғатын танытып, әлемдік өркениетке жат еместігін бейнелеген бұл туындысы, ондағы кез келген ұлт әдебиетіндегі сөйлеу тәжірибесінен еш төмендігі жоқ бейнелеу, баяндау тәсілдері, т.б. бар екендігін танытты. Кеңестік кезеңдегі одақтық көркемдік шығарма

түрлерінің арасынан Әуезовтің шығармасы шоқтығы биік болып, көркемдік шеберлік шыңын танытуы да көптің көңілін еріксіз өзіне аударды. Әлем әдебиеттанушылары мен орыс сыншылары одақтық руханиятты бұзып-жарып шоқ жұлдыздай жарқырап көрінген бұл шығарма иесіне сондықтан да назар аударып, өздері үшін жат мәдениет саналған көшпелі халыққа сауалдар тастап, өз сұрақтарына жауаптар іздеп, қазақ халқының жаңа қырларын, жаңа мағыналық тұңғықтарын ашуға тырысып, суреткерге көркемдік эстетикалық, философиялық сауалдар тастап, әлемдік әдебиеттануда мәдени дискурстар жүре бастады. Әлемдік рухани кеңістік пен орыс оқырмандарын елең еткізген М.Әуезовтің «Абай жолы» романына сондықтан да сыни көзқарастар басым болды.

Төңкеріспен, азаматтық соғыспен және коммунистік идеологияның қатаң саясатымен байланысты кеңестік кезеңдегі зиялылардың бәріне белгілі қайғылы тағдыры М.Әуезовті де айналып өтпеді. Қиын кезеңдерді бастан кешсе де өзінің философиялық-шығармашылық ұстанымдарынан айнымаған көрнекті суреткер Әуезов қалай болғанда да ол өз кезеңінің, сол ұрпақтың атақты өкілдерінің бірі болған еді. Сондықтан да өз кезеңіндегі «Абай жолы» роман-эпопеясы төңірегінде туындаған сан алуан деңгейдегі сауалдарға жауап беріп, қыл көпірден аман өткен М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығы туралы көптеген зерттеу еңбектер жазылып, әдеби, ғылыми айналымға түсті. Кеңестік, яғни өзі өмір кешкен заманның зары мен қаламгердің қасіретті тағдыры талай өзіміздің де, көршілес елдердің де әдебиетшілерінің, сыншы ғалымдарының еңбектеріне арқау болғаны да белгілі. Сол себепті де біз ол еңбектерді қайталап жатпай тәуелсіздік кезеңдерде жарияланған, бұрынғы мәліметтерге қосымша тың тарихи, әдеби, құжаттық деректермен толықтырылған жаңа зерттеулердегі көзқарастарға тоқталсақ дейміз. Кезінде орыс және батыс еуропалық әдебиеттерін терең білетін, эрудициясы жоғары, энциклопедист ғалым, суреткер, философ М.Әуезовтің биік интеллектісі кез келген сұхбаттасушысы мен, кез келген ұлт өкілін таңдандырып, еріксіз өзіне көңіл аудартатыны таңғажайып рухани құбылыс болуы бүгінгі ұрпақты да қайран қалдырары жасырын емес. Сондықтан ол туралы аңыз аралас әңгімелер әдебиетшілер, жалпы оқырман қауым арасында қай кезеңде де кеңінен өріс алып отырады. Кеңестік кезеңде тек М.Әуезовтің классикалық туындылары арқылы бүкіл Азия әдебиеті өркендеп өсіп, әлемдік контексте кеңінен таныла бастады десек артық айтқандық емес. Осы ретте сол кеңестік кезеңнен әлемдік рухани кеңістікте кеңінен танылған тарихи тұлға М.Әуезов шығармашылығына деген қызығушылық пен ынта, рухани қажеттілік әлі де толастай қойған жоқ. Бір ғана мысал бүкіл әлемдік 200 томдық «Дүние жүзі әдебиетінің кітапханасы» сынды серияда М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясының 134, 135 томдар болып енуі. Осы әлемдік әдебиетте бүкіл адамзаттық рухани құндылық қатарына қосылған қазақ жазушысы М.Әуезовтің шығармашылығына соңғы жылдары өкінішке орай әділ берілмеген баға, таза кәсіби және әдебиеттанудың өз шарттары мен көркемдік талаптары тұрғысынан талданбаған еңбектердің көрініс табуын айта кеткен жөн. Біздің бүгінгі мақсатымыз – осы орынсыз, дәлелсіз берілген пікірлерге тоқталу. Өйткені ащы шындықты алға тартпай кемшіліктің жөнге салынуы кемде-кем. Мұндай олқылықтар, әсіресе

бүгінгі көзқарас тұрғысынан баға берген, талдаған ресей әдебиеттанушылары мен зерттеушілерінің еңбектерінде жиі кездесіп жүр. Мәселен ресейлік әдебиеттанушы, профессор, филология ғылымдарының докторы Николай Анастасьевтің «Молодая гвардия» баспасынан «ЖЗЛ» («Өнегелі өмір») сериясымен 2006 жылы жарық көрген «Мухтар Ауэзов» атты еңбегінде жазушының «Абай жолы» романы мен өзге де прозалық шығармаларының көркемдік құндылықтарын бүгінде биік ғылыми жетістіктерге жеткен әдебиеттану ғылымының талаптары мен шарттарына сай кәсіби және теориялық тұрғыдан баға берудің орнына тек шет елдік шығармалармен салыстырып, солардың деңгейімен ғана бағалау, жазушының суреткерлік шеберлігіне күмән келтіру сияқты кемшіліктер орын алған. Орыс әдебиетінде жазушының өзі өмір сүрген кеңестік кезеңде орын алған саяси астары бар күдікті пікірлердің бүгінде жалғасын тауып отырғаны жасырын емес.

3 Талқылануы (Пірәлі Г., Қонаев Д.).

Көрнекті ғалым Ш.Елеукуновтің «М. Әуезов шығармаларының Ресей және ТМД елдерінде бағалануы» деген зерттеуіндегі Н.Анастасьевтің «Абай жолын» махаббат романы, натуралистік роман, мифологиялық роман, шытырман оқиғалы, тіпті әскери роман ретінде сараланып, орыс және батыс шығармаларымен дәлелсіз салыстырылуын, романды « публицистика емес, дидактика, мораль оқу» деген сыңаржақ, жеңіл пікірлеріне өзінің кәсіби маман ретіндегі сыни көзқарастарын ескермеске болмас: «...Осылай әлем әдебиетін еркін шарлай отырып, ғалымның талдауы көп реттерде лирикалық толғауға айналады. Жалықпай оқи бересің. Әрине, салыстыру тек салыстыру үшін ғана жасалмауға тиіс. Оның мақсаты – ұлттық шығарманың ерекшелігін табу ғой. Міне, істің бұл жағы Анастасьев талдауларында жетісе бермейді...Міне мұндай салыстыруларда Әуезовті көтермелеу бар да, дәлдік жетімсіз» – деп орынды сынап кетеді (Елеукунов, 2017: 25).

Н.Анастасьевтің асығыстықпен ат үсті айтылған сындары оқырмандарға, әдебиетші ізденушілерге дұрыс пікір қалыптастырмайтыны, әрине, өте өкінішті. Қазақ елі өмірінің энциклопедиясы (Қ.Сәтбаев) атанған атақты романның ұлт әдебиеттану ғылымындағы зерттелу тарихына да терең мән бермей, оларды оқып сүзіп шығуды мақсат қоймай асығыстау, жалпылама пікір білдірген ресей ғалымы Н.Анастасьевке зерттеуші Ш.Елеукуновтің өкпесі де жоқ емес: «...Орыс ғалымы да өз тарапынан қазақ әдебиеттану ғылымының ізденістеріне бұрылмай кетуге тиісті емес еді. Өттегене, оған уақыт тапшылығы мүмкіндік бермеген тәрізді. Тіпті романның өзінің де қай тұсы ат үсті оқылған ба деп қаласың» – дейді (Елеукунов, 2017: 31). М.Бахтин айтқандай, мәтін болмаса қалай ғылыми талдау, зерттеу еңбек болмақ, кітапты терең талдап оқымаған ғалым қалай оны талдап, таразыламақ ? Осы асығыстықтың арты қандай адасушылыққа апарары анық емес пе?

Енді осы автордың тәуелсіздік кезінде жарияланған «М.Ауэзов. Трагедия триумфатора: Мухтар Ауэзов – судьба и книги» атты еңбегінде Ресей және әлем әдебиеті жазушыларының М.О.Әуезов шығармашылығына қатысты құнды пікірлері қазіргі әлемдік әдебиеттану контекстінде қарастырылғанын жан-жақты талдаған профессор А.Ісімақованың «Ресей әдебиеттануындағы қазіргі әуезовтану мәселелері. (Н.Анастасьевтің «Трагедия триумфатора» («Салтанат құрушының қасіреті»)

зерттеуі негізінде» деген еңбегіне тоқталуды жөн көрдік. Әдебиеттанушы ғалым А.Ісімақова бұл монографиялық еңбектің ғылыми қызметін былайша бағалап: «... зерттеудің басты өзегі – жазушы мен тоталитарлық билік, қазақ мәдениеті мен әдебиеті ерекшелігі, шығармашылық диалог; Ұлы дала елі мен Европа қарым-қатынасы: тарихы, саяси, мәдени, әдеби байланыс түрлері...» – деп атап көрсетеді (Ісімақова, 2017: 174). Зерттеуші А.Ісімақова Анастасьевтің еңбегіндегі көптеген жетістіктері мен кемшіліктеріне кеңінен тоқталып, талдай келе оның қазіргі мұхтартану саласына қосылған сүбелі еңбек екендігін де ескертіп: «Тәуелсіздік кезеңдегі Ресей әдебиеттанушысы Н.Анастасьевтің М.Әуезов шығармашылығына осылай әділ баға берумен келіскені де тегін емес. Әуезовті мойындау емес, оның көркемдік әлемін әлем классикасы негізінде талдап шығу тек тәуелсіздік кезде іске асуы заңдылық та шығар.

Н. Анастасьевтің зерттеу – эссесіндегі жоғарыда көрсетілген кемшіліктерін ескере отырып, бұл кітап әуезовтануға қосылған ресейлік әуезовтанудың құнды үлесі екенін атап кету қажет» – деп тұжырым жасайды (Ісімақова, 2017: 224). Бұл еңбектер туралы әлі де талдаулар жасалып, ондағы ресейлік әдебиеттанушылардың ұлы суреткер шығармашылығы жөніндегі ғылыми пікірлеріне келешекте әлі де тоқталатын боламыз.

Әдетте мұхтартану мәселесінің әлемдік және ТМД елдері мен ресей әдебиеттануында қандай бағытта зерттеліп, бағаланып жүргеніне зер салар болсақ, жалпы әрбір ұлт әдебиетіндегі классикалық туындылардың бүкіл адамзаттық ортақ рухани құндылықтар екендігіне кәсіби білгір мамандардың да кейде асқан жауапкершілікпен қарай қоймайтыны, ашық та еркін кәсіби сұхбаттан гөрі саяси астарға бейім бүкпе сыры мол мақалалар болып келуі қынжылтады. Айталық, «Литературная Россия» деген газеттің редакторы әрі «Чего мы не знаем об Абае и его великом певце», «Развенчивая мифы вокруг великой эпопеи Мухтара Ауэзова» деген сериялы мақалалардың авторы Вячеслав Огрызконың осы басылымда жарияланған сериялы мақалаларын көргенде шынында да қуандық (Огрызко, 2018: 6). Өйткені, кеңестік кезеңдегі жетістігі мен кемшілігін қатар көрсетіп, әртүрлі деңгейде баға беріліп жататын одақ көлеміндегі мақалалар мен зерттеулер саны «өзі жоқтың көзі жоқ» дегендей М.Әуезов өмірден озған соң сұйылып, көбінде мерей той кездерінде бір жарқырап жұлдызы жанатын мұхтартану саласының тәуелсіздік тұсында, әсіресе әдеби, мәдени байланысы сиреп, әр мемлекет өз қазанында қайнап жатқан кезде ұлы суреткер М.Әуезов, оның «Абай жолы» романының жариялану, орыс тіліне аударылу барысында кеңінен талдап жазылған еңбек кімді болса да, әсіресе қазақ оқырмандарын елендетпей қоймады. Әсіресе жазушының орыс әдебиетімен байланысы, романның ресей басылымдарында жариялануы, т.б. сынды көптеген тың материалдар, беймәлім мұралар, жаңа мұрағаттық деректер табылғанына куә болдық. Себебі, екінің бірінің қолы жете бермейтін Ресей мемлекеттік әдебиет және өнер мұрағатынан (РМӨӨМ) табылған тарихи құжаттар расында да қазақ руханияты үшін үлкен олжа.

Алайда мақаланы оқи келе көптеген жетістіктеріне жүрек жылығанымен ондағы мысқыл аралас кейбір көңілге күмән ұялататын күдікті сөздер мен деректер, орын-

сыз кінәлар, жазғырулар еріксіз қынжылтады. Бұл зерттеу еңбек туралы арнайы тарау жазылатындықтан біз бұл мақаламызда тек қана бір дерекке, мысалға тоқталуды жөн көрдік.

Мақалада көбіне М.Әуезов пен аудармашылар, романның орыс тілінде жариялануына жағдай жасаған ресейлік басылым басшылары арасындағы түрлі түйткілді шаруалары, өкпе т.б., ұсақ шаруалар баяндалады. В.Огрызконың не ғылыми не әдеби талдауға келіңкіремейтін сөз тіркестері де ойландырмай қоймайды. «Абай жолы» романының орыс тіліне аударылу тарихы, оның Сталиндік сыйлыққа ұсынылуы, осы мақсаттағы түрлі ұйымдастыру, насихаттау жұмыстары, «Знамя» журналының мәжіліс материалдары, М.Әуезовтің хаттары, расында да қазақ әдебиеттануына қосылған мол қазына. Алайда, жаңадан табылған тың ақпараттардан автор тек жазушы шығармашылығын сынаған тұстарды ғана теріп бергені көңілге күдік ұялатады. Қолына түскен құнды құжаттарды «қазаншының өз еркі қайдан құлақ шығарсаға» салып өз мақсатына бейімдеген деуге болады. Осы ретте бір ғана мысалға тоқсалсақ.

В.Огрызконың «Как возникла связка Ауэзов – Соболев?» деген бірнеше топтама мақаласындағы : «...Повторю: Ауэзова от второго ареста спасло бегство из Казахстана. Но даже в Москве он не был уверен в том, что его тоже не бросят в застенки. Не удивительно, что писатель сразу стал искать в Москве влиятельных союзников. Правда, бросаться к большим политикам писатель не рискнул, ибо их в конце 30-х годов арестовывали одного за другим. Не нашёл казахский беженец поддержки и у больших учёных. Оставалась надежда на писателя Леонида Соболева.

Почему Ауэзов обратился за помощью именно к Соболеву? Ну хотя бы потому, что Соболев считался в Союзе советских писателей если не куратором, то опекуном казахстанских литераторов...» – деген сөзі расында да кәсіби маманның сөзі емес (Огрызко, 2018: 6). Ақиқатында 1953 жылы М.Әуезовке қыр соңынан қалмаған саяси жала «ұлтшыл» деген айып тағы да тағылып, Қазақ мемлекеттік университеттегі, ҚР ҰҒА-ғы жұмыстарынан босатылған болатын (Пірәлі, Құрманбаева, 2022: 67). Шара-сыз болған жазушы 1953 жылдың сәуірінде КСРО Жазушылар Одағының төрағасы А.А.Фадеевке, мүшелері А.А.Сурковқа, К.М.Симоновқа ашық хат жазғаны мәлім. Егер автор М.Әуезовтің сол жылдары жазылған эпистолярлық мұраларымен таныс болса мұндай біржақты, асығыстықпен атүсті пікір айтпаған болар еді.

Одан әрі М.Әуезов пен Л.Соболевтің адал да шынайы шығармашылық байланысына күдік келтіруі де көңіл толтырмайды. М.Әуезов пен Л.Соболевтің «Эпос и фольклор казахского народа» атты зерттеуі жөнінде : «...А что сделал Соболев? Казахским языком он не владел и лично в сборе фольклорных материалов на казахском языке участие не принимал. Проанализировать фольклорные тексты казахов ему было не по силам. Скорей всего Соболев лишь слегка причесал текст статьи да переставил пару запятых...» – деп өзінің жеке субъективті пікірін келтіреді (Огрызко, 2018: 7).

Н.Соболевтің қазақ әдебиетіндегі, әсіресе мұхтартанудағы еңбегі біле білген жанға аса зор. Оның 1935 жылы М.Әуезовтің «Крутизна» («Шатқалаң») деген әңгімесін, 1937 жылы М.Әуезовтің «Абай» романының үзіндісін («Как запела Татьяна в степи»), 1938 жылы «Очерки истории казахской литературы», «Эпос и фольклор

казахского народа» атты зерттеулері мен «Абай» либреттосын (1939), т.б. орыс тілді оқырмандарға жеткізуінің өзі неге тұрады? 1945 жылы «Абай жолының» 1-кітабы да Л.Соболевтің редакторлығымен жарық көргенін ресей әдебиеттанушылары да жақсы білсе керек.

Осы орайда филология ғылымдарының кандидаты Д.А.Қонаев «Роман-эпопея М.О.Ауэзова «Путь Абая» в русской литературной критике» деген мақаласындағы екі ұлт өкілінің достығы, оның әдебиеттегі шығармашылық байланысты нығайтудағы қызметі жөнінде: «... В творческом сотрудничестве М.О.Ауэзова с Л.Соболевым осуществлялось взаимодействие двух национальных культур, двух зрелых крупных индивидуальностей, несущих две различные традиции, два образных принципа мышления, два личные традиции, два образных принципа мышления, два языка...» – деп жылы лебізін кәсіби маман ретінде орынды атап өтеді (Кунаев, 2021: 108).

Расында да жазушы Абай туралы романын орыс тіліне аудартуға алғашқыда Анна Борисовна Никольскаяны таңдаған болатын. Алайда Н.Нұртазинның жолма-жол аудармасымен жұмыс істеген А.Б.Никольскаяның тәржімасы М.О.Әуезовті толық қанағаттандыра алмады. Сондықтан бұрында шығармашылығымен жақсы таныс, әсіресе Абай туралы пьесасын орыс тіліне өте жоғары сапалы деңгейде аударған, бұл салада бай тәжірибесі бар ресейдің атақты жазушысы Леонид Сергеевич Соболевті таңдайды.

Екі ұлттың көрнекті суреткерлерінің бірлескен шығармашылық байланысы жөнінде Л.Соболевтің өзі: «...При всей его удивительной образованности, эрудиции... он был человеком необычайно деликатным и чрезвычайно интересным в творчестве. Бывало, во время работы, что подстрочник... не всегда был удачно сделан, я его не очень понимал, что там было, что хотел сказать Мухтар...Мухтар часто приезжал в Москву, и я его просил эти страницы рассказать мне заново.

И он как бы преображался, он удивительным своим своеобразным русским языком переводил казахские образы: и оставалось это только ловить, для того, чтобы запечатлеть...на русском языке. И я думаю, что эти вот совместные страницы, которые мы делали, являются лучшими в русском переводе романа» – деп шығармашылық процесті жасырмай айтып береді (Кунаев, 2021: 114). Ал, Мұхтар Әуезов болса әріптесі Л.Соболевтің «Абай жолы» романын аударудағы еңбегі жөнінде: «...очень большие трудности были у Соболева в передаче этих особенностей. Масса реалий есть, особенно кочевого быта, которые трудно передать. Что помогло завершить творчески большую, дружную работу мою с Соболевым? Эту практику надо довести до сведения других переводчиков.

Он исследовательски вооружен, знает Абай и его творения, знает историю казахской культуры и литературы. Это общеисторическая, культурная вооруженность переводчика – самое главное условие, а так вообще в прозе не должно быть особых затруднений в точкой передаче стиля. Надо выразить пожелание, чтобы нас не улучшали, а точно переводили» – деген болатын (Кунаев, 2021: 114).

Шындығында да Л.Соболевтің «Песни степей» атты қазақ әдебиетінің алғашқы антологиясына (1940), «Лирика и поэмы» атты алғы сөздер жазып, ол «Поэт и мыслитель» деген атпен Абайдың 1945, 1954 жылдардағы жинақтарында

жарияланғаны да мәлім. Бір сөзбен айтқанда Л.Соболевтің Абай мен Мұхтар шығармаларының орыс тілді аудиторияларға кеңінен танылуына сіңірген еңбектері әрқашан құнды. Жоғары бағаға ие. Л.Соболев пен М.Әуезовтің өздері айтқан ақиқат сөздері сенімді ме, әлде өз ойынан шығарылған ешбір әдеби, тарихи фактісі жоқ, сілтемесі жоқ ресей журналисінің сөзі сенімді ме? Түйіндеп айтатын болсақ, В.Огрызконың тарапынан айтылатын жеңіл ойға құрылған орынсыз сөздері ресей әдебиетіндегі М.Әуезов шығармаларының бағалануына зор нұқсан келтіреті де сөзсіз. Дегенмен бұл пікірлер оның бүгінгі мұхтартану саласына әкелген тың материалдарын, құнды архивтік құжаттарының маңыздылығын жоққа шығармайды.

Жалпы әлемдік әдебиеттанудағы аударма теориясы мен тәжірибесіне сүйенсек, әрбір төл туындының өзге тілге аударылуы ол да бір жаңа бір шығарманың дүниеге келуімен тең еңбек емес пе? Ол турасында доктор PhD, Нидерландыдағы «Евразия перспектива» деген ғылыми-зерттеу орталығының профессоры Зифа-Алуа Әуезованың «Актуальность, опыты и проблемы историко-культурной интерпретации: казахский – русский – английский» деген мақаласындағы мына пікірі біздің ойымызды нақтылай түседі: «Переоценка культурного наследия новых независимых государств Евразии в конце XX – начале XXI века приводит к переосмыслению их места в мировой интеллектуальной истории (Әуезова, 2018: 74).

Перевод и интерпретация литературы, созданной в Советском государстве на языках коренного населения, для современной международной-глобальной аудитории требует поиска и осуждения оптимальных подходов...

...Конечно, каждый перевод является интерпретацией. Переводчик становится в какой-то мере соавтором текста, передавая его содержание на язык новой аудитории, намеренно или подсознательно привнося свои акценты. В то же время читатель ожидает от перевода близости к оригиналу, ясности изложения, достигаемой, если нужно, при помощи примечаний и комментариев, объясняющих контексты...» (Әуезова, 2018: 74).

Әрине әрбір автор мен әрбір аударма жұмысының тәржімалық тәжірибесі өз алдына өзекті де күрделі мәселе. Оларға жеке-жеке ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізбей, әр автордың туындыларына түп нұсқамен тарихи салыстырмалы зерттеулер жүргізбей оның сапасы мен жетістігі немесе кемшілігі туралы толық мәлімет бере алмасыңыз нақты (Омарова, Казтуганова, Султанова, Таткенова, Қдырниязова, 2020).

Олай болса біз де В.Огрызконың бұл еңбегін біржақты сынамаймыз, өйткені мұндағы архивтік тың деректер бүгінгі мұхтартануға қосылған мол қазына екендігін де мойындағанмыз мақұл. Алайда архивтік деректерге мол мұрағат материалдарына тән ресми стиль, дәлелді деректер негізіндегі тарихи салыстырмалы талдаулар болғаны мақұл, асығыстық пен тақырыпты терең білмей субъективті пікірмен шектелу көптеген күмәнді ойларға жетелейді деген ойымызды білдіреміз.

4 Зерттеу нәтижесі (Пірәлі Г., Әмірбаева Ш.).

М.Әуезовтің «Абай жолы» романындағы ақын бейнесінің тарихи негіздері, орыс тілді нұсқасындағы өмірлік деректер тарихи танымдық тұрғыдан айқындалып, оларға нақты ғылыми дәлелдер келтірілді. Ғылыми ортада күрделі мәселе болып саналатын абайтану мен мұхтартануға қатысты өзекті жәйттер, бұрындары зерттеуге мүмкіндік

болмаған тақырыптардың зерттелу нысандары анықталды. Тәуелсіздік жылдары сан тарапта жүргізілген М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығы, оның ішінде әсіресе абайтану саласы орыс зерттеушілерінің архивтерден тапқан құжаттары арқылы тың тақырыптармен толығып, қазіргі мұхтартану саласына жаңа деректер, тың фактілер қосылды.

Ғылыми мақалада ең бастысы Мұхтар Әуезовтің өмірі мен әдеби, ғылыми мұралары мен «Абай жолы» романындағы көркем әлем мәселелерінің бәрі орыс әдебиетінде, мерзімді басылымдарында, зерттеу еңбектерінде соңғы жылдары жарияланған мәтіндер сыни көзқараста, рухани сабақтастықта талданды.

М.Әуезовтің «Абай жолы» романының қазақша және орысша нұсқалары, жазылу тарихы, сол кезеңдегі әдеби эстетикалық дискурстар күні бүгінге дейін құнын жоғалтпаған ғылыми зерттеу жұмысы болып табылады.

Алайда бір мақала көлемінде оларға кеңінен ғылыми талдау жасау мүмкін емес.

5 Қорытынды (Қонаев Д.).

Зерттеу барысында М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығы, «Абай жолы» романының шығу, жазылу, жариялану тарихы туралы орыс әдебиетіндегі сол кезеңдегі одақтық әдеби процестегі жағдайлар, жарияланымдар жайы соңғы жылдары жарияланған әдеби мәтіндер мысалында жаңаша қарастырылып, тұтас алғанда бұл басылымдардың мұхтартанудың ғылыми тарихында ерекше орны бар, мәні зор еңбек екендігі қарастырылды.

М. Әуезовтің шығармашылығы жөніндегі соңғы жылдары ресей басылымдарында жарияланған еңбектерде берілген мәтіндер бұрынғы басылымдармен салыстырғанда көлемі арттып, қаншама құнды құжаттармен, тың тарихи, әдеби деректермен толыққаны айқындалды. Әуезов өмірбаянына қатысты құнды архивтік деректер орыс тілінде жарияланған еңбектердегі, нұсқалардағы өмірлік, тарихи, әдеби фактілермен салыстырылып, талданды. «Абай жолы» романындағы көркем образ шындығы нақты тарихи мәліметтер арқылы жүзеге асырылғаны дәлелденді.

Әдебиеттер:

1. Әуезова З.-А. Актуальность, опыты и проблемы историко-культурной интерпретации: казахский-русский-английский. М.О.Әуезовтің туғанына 120 жыл толуына арналған халықаралық ғылыми симпозиум материалдары. – Алматы: Print express, 2018. – 492 б.
2. Елеукенов Ш. ТМД елдері ғалымдарының М.О.Әуезовтің шығармашылық мұрасын зерттеу мәселелері. Ұжымдық монография. – Алматы: Servise Press, 2017. – 384 б.
3. Кунаев Д. «Мухтар Ауэзов и взаимосвязь литератур». – Алматы, 2021 – 424 б.
4. Маданова М., Машакова А., Кунаев Д., Салкынбаев М. Мир Ауэзова. Құрастырушылар және редакторлары: М.Маданова, А.Машакова, Д.Кунаев, М.Салкынбаев. – Алматы: МКА, 2004. – 212 б.
5. Огрызко В. Чего мы не знаем об Абае и его великом певце». «Литературная Россия». №27. 20.07.2018. 6 б.
6. Omarova A., Kaztuganova A., Sultanova A., Tatkenova S., Kdymiyazova Z. (2020) M.O. Auevov and Musical Art of Kazakhstan in the Coordinates of the Global World// Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, (Scopus) – Vol. 12. Doi: 10.21659/rupkatha.v12n5.rioc1s24n5
7. Пірәлі Г.Ж., Құрманбаева А.П. М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы тарихи деректердің зерттелуі. «Керуен» журналы, №1 (74) 2022: 63-74. <https://keruenjournal.kz/index.php/main/article/view/356/130>

8. Ісімақова А. Ресей әдебиеттануындағы қазіргі әуезовтану мәселелері. Ұжымдық монография. – Алматы: Servise Press, 2017. – 384 б.

References:

1. Auezova Z.-A. (2018) Relevance, experiences and problems of historical and cultural interpretation: Kazakh-Russian-English. – Almaty: Print express, – P. 492 (in Russ)
2. Eleukenov Sh. (2017) Problems of studying the creative heritage of M.O. Auezov by scientists from the CIS countries. Collective monograph. – Almaty: Servise Press. – P. 384 (in Kaz)
3. Ismakova A. (2017) Problems of modern Auezov studies in Russian literary criticism. Collective monograph. – Almaty: Servise Press. – P. 384 (in Kaz)
4. Kunaev D. (2021) Mukhtar Auezov and the interrelation of literatures. – Almaty. – P. 424 (in Russ)
5. Madanova M., Mashakova A., Kunaev D., Salkynbaev M. (2004) Auezov's world. M.Madanova, A.Mashakova, D.Kunaev, M.Salkynbaev. – Almaty: MKA. – P. 212 (in Russ)
6. Ogryzko V. (2018) What we don't know about Abai and his great singer. // «Literary Russia ». №27. 20.07. – P. 6 (in Russ)
7. Omarova A., Kaztuganova A., Sultanova A., Tatkenova S., Kdyrniyazova Z. (2020) M.O. Auezov and Musical Art of Kazakhstan in the Coordinates of the Global World // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. – Vol. 12. Doi: 10.21659/rupkatha.v12n5.rioc1s24n5 (in Eng)
8. Pirali G.ZH., Kurmanbaeva A.P. (2022) STUDY OF HISTORICAL FACTS IN AN EPIC NOVEL «WAY OF ABAY» M.O. AUEZOV. // *The Scientific Journal "Keruen"*, 74(1), pp. 63-74. <https://keruenjournal.kz/index.php/main/article/view/356/130> (in Kaz).